

GÖTEBORGS- HANDEL MED 1600-TALSVINER

FJÄRRHANDLAREN SIBRANT VALCK OCH HANS VINSORTIMENT

I BAKGRUND

Spanska trupper härjar i spansk-nederländska Antwerpen på 1580-talet. Protestantiska handelsfamiljer och hantverkare flyttar ut till andra städer i Europa. Antwerpens centrala handelsroll är därmed överspelad. Andra handelsstäder blommar upp i stället. Bland dem finns det holländska Amsterdam. Samtidigt förskjuts handelsfamiljernas nationella och internationella orientering. Nu används nya omlastnings- och omstigningsstationer för internationella kontakter för handelsvaror och internationella förbindelser. Efter Tretioåriga kriget får Amsterdam träda tillbaka för Hamburg och London. Göteborg blir en viktig plats i Hamburgs kontaktnät under 1600-talet och Hamburg fyller en central funktion i Göteborgs.

Från Spanien, Portugal och Frank-

rike kommer viner till Sverige under 1600-talet. Inte bara direkt därifrån utan också via Amsterdam, Hamburg och Lübeck, i vissa fall även via London. När vinhandeln blomstrar, kan vinhandlare skapa förmögenheter. Vinhandeln är därför ett intressant forskningsområde. Flera arbeten finns publicerade om vinhandeln i allmänhet i Europa under medeltid och 1500-tal. Till tyska publikationer av intresse för svensk del hör samlingsvolymen *Lübecker Weinhandel* (1985).¹ Bland artikelförfattarna märks utgivaren Elisabeth Spies-Hankammer med artiklar om rådkällarnas verksamhet och Erich Bornhöft om Lübecks vinhandelsimport.² Den svenske ekonomhistorikern Gustaf Utterström beskriver de nordiska ländernas vinimport över Lübeck mellan 1300 och 1600.³ Den franska historikern Marie-Louise Pélus tar upp Lübecks vinhandlare och deras import/export av viner från Frankrike 1693.⁴ På svensk mark finns ett samlingsverk

till Vin- & Spritcentralens 50-årsjubileum 1967, *Guldet i flaskan*. Bland artiklarna märks huvudbidraget av Utterström om vinimporten till Sverige (Stockholm) 1460–1854, med tyngdpunkt på medeltiden och Gustav Vasas regeringstid.⁵ Hit hör även Helmut Hagars artikel, om vinhandlare i Stockholm under modern tid.⁶ När det gäller Göteborg finns bara en historisk-statistisk översikt av Ivan Lind för perioden 1637–1920 för vissa varor.⁷ Bland varorna finns viner vissa år. I övrigt finns inget större arbete över 1600-talets vinhandel i invandrarstaden Göteborg.

Göteborg med dess invandrade handelsfamiljer av olika nationaliteter är internationellt redan på 1600-talet. Tillsammans har familjerna tillgång till nödvändiga och tillräckliga kunskaper, kapital och förmåga för att vid behov aktivera sina mångfacetterade socio-ekonomiska flätverk på stormaktstidens Europamarknad. Det sker på lämpliga nivåer och på flera plan samtidigt, för att de ska nå sina mål. Deras kulturella intressen spelar också in. Socio-ekonomiska förbindelser och kulturella intressen bland handelsfamiljer har alltid intresserat mig.⁸

Vilken roll hade handelsfamiljerna på stormaktstidens Europamarknad? Vilka gemensamma intressen fanns det? Vilka människor var aktiva i varuutbytet i Göteborg och Lübeck? Det var frågor som jag försökte besvara genom att studera tolagsjournaler i Lübeck från 1660-talets slut och i Göteborg mellan 1638 och 1700. Detta för att få inblick i handelskontakternas betydelse för framväxten av Europa och den förmedlande roll, som handelsfamiljerna hade på Europamarknaden. Så också det handelskontaktnät som byggdes upp genom deras ekonomiska intressen, internationella och nationella

orientering. Handelsfamiljernas sociala kontakter i politiskt-religiösa frågor under religionsstridernas tidevarv studerades, liksom deras insatser för den protestantiska religionen i Europa. Ett fundamentalt intresse för god skolutbildning och kultur kunde beläggas. Vissa handelsfamiljer hade en tillgång till olika kunskapsmagasin i sina egna hem och i sin omgivning: genom litteratur, konstverk, musikinstrument och högre ståndsmöbler.

Vissa fundamentalt gemensamma intressen bland handelsfamiljerna flätas medvetet samman på olika nivåer i handelssamhället. När ett gemensamt problem då dök upp, kunde de familjer som var medlemmar i flätverken, vid behov snabbt aktivera sina geografiska kontaktnät och internationella förbindelser för att lösa det uppkomna problemet.

II

KÄLLMATERIALET

TOLAGSJOURNALER

Tolagen var en tilläggstull, som till största delen kom staden till godo som inkomstkälla. Tolagsförvaltaren i Göteborg hade ansvar för bokföringen av tolagen där. Han var därför noga med att notera, vilka människor som var aktiva i handeln sjöledes och kräva in tolagen av dem. Tolagens storlek berodde på vilka varor som kom in och gick ut, och i vilken mängd. Vilket fartyg, som svarade för transporten av varorna, hade också betydelse för hur mycket tolag som skulle betalas in till tolagsförvaltaren.

Tolagsbeståndet i Göteborg är tämligen unikt. Från 1638, 1641, 1645–1646,

från 1649 och framåt långt in på 1800-talets mitt finns tolagsjournalerna bevarade för varje år med några få undantag. Genom mina publikationer *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 1–3* (2001), kan vi följa diskussionen närmare om tolagsmaterialets användbarhet i forskningen.⁹ Tolagsjournalerna visar varifrån givna mängder av varor kommer in till Göteborg, till vilken hamn de går ut och vilka tolagsavgifter som betalas för detta. De visar också vilka som är aktiva i varuutbytet som importörer/exportörer, transportörer/skeppare och skeppsredare.

Genom tolagsjournalerna kunde jag komma åt det ackumulerade geografiska kontaktnätet hos handlare i Göteborg. Ca 40 000 kontaktnedslag blev resultatet med minst 5 794 handlare, som var aktiva i varuutbytet från och till Göteborg under den tid som undersökningen omfattade.¹⁰ Namnen på dem som är aktiva i det internationella varuutbytet i Göteborg under perioden 1638–1700 finns nu publicerade i en sökbar databas.¹¹ Vi vet alltså vilka som uppträder som importörer och exportörer i Göteborgs utrikeshandel och vilka som är transportörer, skeppare och skeppsredare. För enstaka år mellan 1669 och 1700 finns motsvarande handlingar bevarade i Lübeck. Därigenom känner vi också till vilka personer i Lübeck, som sänder i väg varor till Sverige och tar emot varor därifrån.¹²

Vi har genom min studie fått kunskap om skepparnas hemorter. Så också om de minst 368 hamnar, som varorna i Göteborg går till och kommer ifrån på 6 733 ingående och 7 429 utgående fartyg.¹³ Vi vet vilka olika fartygstyper som deltar i frakten av varor. Vi vet vilka typer av till exempel

person-, Orts-, fågel- och änglanamn vissa fartyg har. Till andra uppgifter av intresse hör hur stort lastutrymmet är, vilken bestyckning som är aktuell och i vilka mängder de olika aktörerna för vissa varor in eller ut. Handeln med vissa varor som kreatur, hudar, skinn, läder, järn, salt, böcker, högreståndsföremål och musikinstrument finns också redovisade i tabellbilagor.¹⁴

Det visade sig dessutom vara vetenskapligt intressant och fullt möjligt att i en senare etapp av mitt forskningsprojekt, *Handelsfamiljer på Europamarknaden*,¹⁵ undersöka handeln med drycker under tidigmodern tid, genom att följa de handelsaktörer, som jag kartlagt utifrån tolagsmaterialet i Göteborg och kombinera uppgifterna med annat källmaterial.

HANDELSRÄKENSKAPER

I slutskedet av projektets första etapper träffade jag på två bevarade serier av handelsräkenskaper, som överlappade varandra i tiden på 1660-talets mitt och därtills inte hade utvärderats. Den ena boken hade förts av Hieronymus Möller (Müller) i Lübeck, den andra av Sibrant Valck i Göteborg, båda verk samma som handelsmän.¹⁶ Här erbjöds nu en intressant möjlighet, att i etapp 3 av det pågående forskningsprojektet tränga djupare in i två handelsfamiljers socio-ekonomiska förbindelser. Deras firmaräkenskaper kopplas samman med tolagsjournalerna i Göteborg. Eftersom det inte finns särskilt många bevarade handelsräkenskaper från 1600-talets Europa, är det av stort intresse att utvärdera dem som är kvar. Familjen Hieronymus Möllers räkenskaper ger därtill en inblick i den handel som bedrevs i 1660-talets Lübeck och familjen Sibrant Valcks en inblick i den

handel som bedrevs i Göteborg på 1660-70-talen.

Det gäller att försöka besvara frågor om hur geografiska kontaktnät, internationella förbindelser och kapital byggs upp och förs över mellan olika generationer. Att söka pröva om och hur sådana överföringar äger rum under tidigmodern tid, är en given del i etapp 3. Övergripande frågor är följande: Vilka är de båda handelsmännen Hieronymus Möller i Lübeck och Sibrant Valck i Göteborg? Vilken typ av handelsmän representerar de, *Négociant – the wholesale merchant – the aristocrat of trade*, dvs. hör de till det översta skiktet av handelsherrar, som handlar med allehanda varor?¹⁷ Eller hör de till någon annan typ som *tradesmen* eller *Krämer*? Vilka informella och formella tillgångar har de till sociala, ekonomiska och kulturella kunskapsmagasin? Hur ser handelsfamiljernas ackumulerade tillgångar ut? Vilken typ av kapitaluppbyggnad och kapitaltillväxt äger rum?

I det sammanhanget är handeln med drycker aktuell för båda handelsfamiljerna. Vilka möjligheter fanns för dem att tjäna pengar på varor som vin och brännvin? När innehållet i Valcks räkenskaper i Göteborg kombinerats med bouppteckningar efter hans familjemedlemmar, har också frågan om handelsfamiljernas utlåningsverksamhet väckts.

Resultaten från den kvantitativa och delvis kvalitativa tolagsundersökningen i Göteborg kopplas samman med studien av handelsräkenskaper. Det ger en vidare och djupare dimension i den europahandel som dåtidens handelsfamiljer ägnade sig åt. Det blir möjligt, att genom en kvalitativ närstudie ringa in såväl internationella som nationella aktörer i handelsfamiljernas verksamhet. På så sätt kan undersökningen till-

föra ny kunskap utöver vad den tidigare undersökningen gav. Vi kommer också åt olika flöden i handelsfamiljens geografiska kontaktnät och vilka vinstmöjligheter som deras varuhandel ger under perioden 1666–1676. Resultaten kan sättas i relation till vad undersökningen av tolagsjournalerna gav om handelsfamiljernas geografiska kontaktnät: för inkommande fartyg 1649–1674, 1683–1686, 1688–1695 och för utgående 1638, 1641, 1645, 1646, 1649–1678, 1684–1695. Resultaten jämförs också med den specialstudie av Sibrant Valcks hela varuhandel, som görs parallellt i tolagsmaterialet, för hela hans verksamhetstid. Därigenom kan vi också få en viss uppfattning om tillväxten.

I vissa arkiv på den europeiska kontinenten har jag dessutom försökt möta varornas mottagare och avsändare på plats under den aktuella perioden. Med kännedom om aktörernas namn och adress har det gått att spåra vissa av dem och deras geografiska kontaktnät och internationella förbindelser till olika handelsfirmor. På så sätt har jag kunnat kartlägga nya handelskontakter och handelsmarknader som etablerades under 1600-talet. I den bild som då växer fram, visar sig handeln med drycker vara en viktig faktor i förmedlingen av varor och tjänster. Ett studium av handeln med viner, brännvin och vinättika i handelsfamiljen Valcks fall kan bidra till att besvara frågan om hur delar av ett köpmannakapital byggdes upp.

SIBRANT VALCK – EN FJÄRR-
HANDLARE I GÖTEBORG PÅ
1600-TALET

De båda handelsmännen Hieronymus Möller och Sibrant Valck visar sig höra till det främsta skiktet av dåtida han-

delsmän, de som handlar med allehanda varor och låter frakta dem till lands och till sjöss. De är både importörer, exportörer och i vissa fall partsredare. Det finns exempel på hur besläktade handelsfamiljer under 1500- och 1600-talen går samman om vissa fartygsparter och andelar av varor ombord. De delar på inkomster och utgifter för fartyg och varor i förhållande till sina skeppsparter och varuandelar. Till sådana handelsfamiljer hör Sibrant Valcks i Göteborg. Under 1660–70-talet äger de både skeppsparter och varuandelar i olika fartygslaster tillsammans med sina släktingar i Göteborg, Hamburg och Amsterdam. Bland sådana handelsfamiljer finns även Hieronymus Möllers i Lübeck som har varuandelar tillsammans med sina släktingar i handeln på Stockholm, Bergen, Hamburg och Amsterdam. Båda handelsmännen och deras familjer förenar handelsmanrollen med en roll som partsredare, något som inte var ovanligt vid den här tiden. Till de varor som de båda familjerna handlar med, hör viner, brännvin och vinättika från namngivna regioner i Europa.

I fortsättningen av denna artikel står Sibrant Valck i centrum för intresset. Vi tecknar hans sociala bakgrund i korthet. Hans handel med drycker följer vi under en begränsad period och vad de olika sorterna kostar vid inköp och försäljning. Vidare ser vi efter hur olika viner debiteras under årets månader. I själva projektet kombineras Valcks journalbok 1666–1676 med tolagsjournalernas noteringar för Valcks hela verksamhetsperiod i Göteborg.

FAMILJEBAKGRUNDEN

Handelsmannen Sibrant Valck har utländskt påbrå. Hans familj hör till

Göteborgs tidiga handlande invandrarfamiljer. En genomgång av Göteborgs tolagsjournaler åren 1638–1700 visar, att familjen Sibrant Valck hör till sin tids stora handelsfamiljer i Göteborg med omfattande geografiska kontaktnät.¹⁸ I Europa sträckte de sig från Sverige som längst till Frankrike-Spanien i söder, till England i väster och Östersjöländerna i öster.

Den 2 januari 1660 finns den första noteringen om Sibrant Valck i tolagsjournalen. Skepparen Hanns Michelson, som hör hemma i Göteborg, har då seglat det inländska ”monterade” (bestyckade) skeppet Johannes om 65 läster till Göteborg från Amsterdam. Med ombord har han varor för bland andra Sibrant Johansson (Valck). Även om kyrkoherden i Christine Tyska församling i Göteborg den 24 april 1681 noterar, att handelsmannen Sibrant Valck då har vigts till sin sista vila, är det långt ifrån den sista noteringen i det svenska källmaterialet, som rör Sibrant Valcks verksamhet.¹⁹

I en vigselnotering i Amsterdam i december 1662 uppges Sibrant Valck vara 30 år och hemmahörande i Göteborg.²⁰ Han är alltså född omkring 1632. Som brudgum står han skriven som vinhandlare. Han uppträder med sin bror Claes Valck från Elantstraat i Amsterdam vid sin sida. Bruden är änkan Maria Daelders, som tidigare varit gift med Henderick de Raet (Raed) ”op d vemalgen”.²¹ De båda makarna undertecknar själva ett äktenskapsformulär. Eftersom bruden stått brud tidigare, har hennes ålder specificerats vid det första giftermålet 1651. När hon då gifter sig med änkemannen de Raet, är hon 22 år, alltså född omkring 1629 och bosatt på Princegracht. Hennes fader, Egbert Gerritſ(en) Daelder står vid hennes sida.

Det är dock osäkert, om Valck varit gift en, två eller tre gånger. I Christine församlings dödbok den 1 november 1706 "ward des Abends begraben Frau Maria Valck, sel. H. Sibrand Valcks witwe alt 79 Jahr 9 Monat."²² Hustruns flicknamn är alltså inte noterat. I bouppteckningen efter henne och maken anges hennes identitet endast genom makens efternamn. I sina räkenskaper talar Sibrant Valck om sin hustrus räkenskapsbok, men också omväxlande om "mijn moeder Anna, Troels Torstensons änka, Wedeow Anneken Claes, Anneken Sjöbrands". Vi vet med säkerhet, att Sibrant Valck hade minst åtta barn. Fem av dem följde i Valcks fotspår som handelsmän och/eller som ingifta i andra handelsfamiljer. Deras ättlingar, bland dem familjemedlemmar i handelshuset Ekman, har fortsatt att spela en roll i Göteborgs och andra städers handelshistoria.²³

HANDELSMANNENS JOURNALBOK

Sibrant Valcks handelsverksamhet kan inte studeras i sin helhet genom alla böcker han fört utan bara genom den journalbok som bevarats. Han når säkerligen inte upp till Louis De Geers omfattande handelsverksamhet eller till bröderna Mommas, som tidigare forskare tecknat.²⁴ Men både för göteborgsk och svensk del är det ändå av intresse att försöka utvärdera den äldsta bevarade journalboken i Göteborg.

Journalboken är inbunden i ett band och omfattar 342 paginerade sidor, som är mycket tätskrivna med sina vanligen 49–52 rader per sida. På pärmsens utsida står orden Journal Boeck Anno 66 präntade. Sista noteringen är från andra kvartalet 1676.

Boken är en handelsjournal, där det går att dag för dag följa varje transaktion

och varje kunds konto. Vi väljer att följa Valcks noteringar om inköpta och försålda drycker från 1666. Valcks hustru har också fört noteringar i sin egen bok, där mindre mängder bokförts. Valck noterar särskilt, om det som debiteras en kund, härrör från hustruns bok eller hans egna böcker. I de vinsorter, den mängd och de priser som kommer att presenteras nedan, finns därför hustruns uppgifter medräknade. I hennes fall rör det sig om små kvantiteter som kannor, halvkanor och pinties.²⁵ Men vin är inte det enda som hustrun för bok över. De olika valutor som kommer i fråga i Valcks bokföring, räknar han alltid om till värdesäkrade Riksdaler (Rßr), till exempel 68 daler silvermynt = 45 Rßr.²⁶

Bland de frågor som kan ställas till journalboken märks följande: Vilka varor och tjänster sysslar Valck med? Vilka har störst omfång? Handlar det om diversifiering eller specialisering? Ägnar Valck sig åt någon form av kreditgivning? Vilken form är vanligast? Kreditgivning a) allmänt b) tidsbegränsad c) räntenivå d) deponering av pantar som säkerhet?

Viner, järn, koppar, beck, tjära, läder, spannmål, salt och textilier hör till de varor som Sibrant Valck handlar med. Det är emellertid främst handeln med drycker, som diskuteras i den här artikeln. Tre frågor ska lyftas fram: Hur stor är omfattningen av familjen Valcks vinhandel? Vilka vinsorter sysslade de med? Vilka inköps- och försäljningspriser handlar det om?

Redan i första noteringen på första sidan i journalboken "Den 2 Jannewarijs 1666" möter oss handeln med vin. Sr Brungel Radÿ debiteras för ett ankare rhenskt vin à 12 Riksdaler. I andra noteringen är det admiralen Martten Thiesen Anckerhelm, som köpt ett ankare hoglandsvin à 7 Riksdaler.²⁷ I tredje

Tabell I. Handelsmannen Sibrant Valck i Göteborg.

Leveranser av drycker till Jan Wijntapper med flera i Varberg 2/5 – 11/10 1666.

DATUM	ÅR	ANTAL	ENHETER	VARA	RÐR	KÖPARE	I LITER
02-maj	1666	1	oxhuvad	LAGONSVIN	34	Jan Wijntapper	235,53
07-jun	1666		202 RÐr	betalar Jan Wijntappare till Valck via S:r Dirck Bex			
14-jul	1666	1	oxhuvad	VINÄTTIKA	16	Jan Wijntapper	235,53
14-jul	1666	½	åm	LAGONSVIN	12	6 Jan Wijntapper	78,51
20-aug	1666	1	oxhuvad	LAGONSVIN	36	Jan Wijntapper	235,53
20-aug	1666	½	åm	BRÄNNVIN	24	Jan Wijntapper	78,51
20-aug	1666	2	kannor	BRÄNNVIN	0	30 Jan Wijntapper	5,23
01-okt	1666	1	oxhuvad	LAGONSVIN	36	Mathÿs Hansen	235,53
11-okt	1666		35 RÐr	betalar Jan Wijntappare i daler silvermynt till Valck			
11-okt	1666	2	oxhuvad	LAGONSVIN	72	Jan Wijntapper	471,06
11-okt	1666	½	åm	SPANSKT VIN	26	Jan Wijntapper	78,51
11-okt	1666	½	åm	VINÄTTIKA	8	Jan Wijntapper	78,51
SUMMA RÐR					264	36 SUMMA LITER	1-732,45

Anm. 1 oxhuvad = 235,53 liter, 1 åm = 157,02 liter, 1 kanna = 2,617 liter.

Källa: Christina Dalhede, Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential? Manuskript 2002.

noteringen debiteras ”Vader Troels Tor-sensen voor ½ ancker Fraans lagons wijn a RÐr 3:-”, dvs. Sibrant Valcks fader (egentligen styvfader) Truls Torstensson har handlat franskt lagonsvin av Valck.²⁸

Tolagsjournalerna vittnar om att det kommer in en mängd olika drycker till Göteborg. Bland vinimportörerna märks Sibrant Valck, Hinrich Eilkingh (Elkingh) och Jacob Lauterbach. I tolagsjournalen från 1673 möter vi det inländska monterade skeppet *Patientia* med Göteborgsskepparen Johan Claesson Brandt. Fartyget går mellan Göteborg och Oléron i Frankrike. År 1673 för det bland annat in franska viner till handelsmannen Hindrich Eilkingh. Han är en av de handlare som regelbundet förser Varbergs stadskällare med drycker. Vissa tider importerar Eilkingh och Lauterbach direkt för Varbergs stadskällarfrihet. Källarfrihet innebar bl.a. viss tullfrihet och tillstånd

till utskänkning av viner i stadskällaren. Andra delar av vinimporten till Göteborg går också vidare till Varberg, där Jan Wijntapper står som mottagare. I samma månad som stora delar av Varberg brinner ner, debiterar Sibrant Valck Jan Wijntapper den 20 augusti 1666 för de varor som han levererat dit: 1 oxhuvad eller 235,53 liter lagonsvin för 36 Riksdaler, ½ åm eller 78,51 liter brännvin för 24 Riksdaler, 2 kannor eller 5,234 liter brännvin för 0:30 Riksdaler, sammanlagt drygt 60 Riksdaler. Om vi räknar om antalet Riksdaler till daler silvermynt, dvs. multiplicerar med 1 ⅔ får vi 97 ½ daler silvermynt och därefter tar summan gånger 3, får vi 292 ½ daler kopparmynt. Med den tidens mått mätt, då inkomsten från ett kronodagsverke låg på 1 daler kopparmynt per dag, hade Jan Wijntapper i stället kunnat få 292 ½ kronodagsverke utfört. Tabell 1 visar Sibrant Valcks

vinutförsel från Göteborg till Varberg under 1666, med uppgifter om datum, mängd, vara, pris, köpare, och min omräkning till liter.

Vi lägger märke till att det, räknat på 157,02 liter per år i Göteborg, sammanlagt handlar om 1-732,45 liter vin, brännvin och vinättika, som levereras till en liten stad som Varberg till en kostnad av sammanlagt 264: 36 Riksdaler. Det motsvarar kostnaden för 1-292 ½ kronodagsverken. Betalningen till Valck för 1666 års leveranser görs dels genom att Wijntapper skickar pengar med S:r Caspar Popman, dels genom att Wijntapper betalar en av Valcks räkningar hos S:r Dirick Bex. Fördelningen mellan mängd och pris av de sorter som Wijntapper köper av Valck, visar, att lagonsvinet utgör 72,5% av antalet liter, vinättikan 18,2%, brännvinet 4,8% och det spanska vinet 4,5% av mängden. Räknar vi på priset för årsleveransen till Varberg, svarar lagonsvinet för något lägre andel än av mängden, 71,9% av priset och det spanska vinet för mer än dubbelt så stor andel som av mängden, 9,8%. Brännvinet svarar för nästan dubbelt så stor andel som av mängden, 9,2%, medan vinättikans andel halveras till 9,1% av priset. Literpriset för det spanska vinet är väsentligt högre än för lagonsvinet och för vinättikan väsentligt lägre.

Sibrant Valck levererar dryckesvaror till Jan Wijntapper under flera år av sin verksamhetstid. Han har också täta affärsförbindelser med övertullinspektören Johan Philipp Siluercrona och hans arvingar på Åskloster vid Varberg, där Siluercronas tjänare Jan Halwijn är verksam. I varuleveranserna dit ingår också viner.

Under 1666 debiterar Valck i sin journalbok ett hundra olika personkon-
ton för sina leveranser av vin, brännvin

och vinättika. Vinerna det året har nio olika beteckningar, brännvinerna två. Omräknat från oxhuvuden, åm, ankare, kannor etc. till liter uppgår den debiterade mängden till ca 35 025 liter till ett värde av 6 427 Riksdaler. Omräknat till daler silvermynt, kopparmynt och kronodagsverken blir det drygt 10 443 daler silvermynt eller 31 329 daler kopparmynt eller 31 329 kronodagsverken. Det är det högsta värdet under perioden 1666–1676 och svarar för 17,7% av Valcks samtliga debiteringar under 1666. Vi kommer åt hur mycket de olika vinerna kostar vid försäljning, hur mängden och priset fördelar sig över årets månader.

Brännvin, franskt brännvin, kornbrännvin, svenskt brännvin, Boråsbrännvin, vin, rhenvin, lagonsvin, franskt lagonsvin, franskt vin, bordeauxvin, franskt "soet"vin, hoglandsvin (franskt bordeauxvin), spanskt vin, "alstevin", seck, petersimens, moskedelvin och rött vin är bland de sorter som förekommer i Valcks hela sortiment. Tabell 2 (se sidan 9–10) visar hur olika sorter fördelar sig över perioden januari 1666 till april 1676.

Leveranserna går bland annat till Stadskällarna eller Frihetskällarna i Alingsås, Borås (borgmästaren Jan Sweenson Wijndruyf), Kungälv, Uddevalla, Kungsbacka och Varberg (bland andra Jan Wijntapper), till Stadskällaren i Jönköping (Thomas Bursie) och Mariestad med flera källare. Till Tyska församlingen i Göteborg går också vissa leveranser, väl nattvardsvin.

Det är alltså möjligt att beräkna den mängd som Valck svarar för totalt till städer i Västsverige genom hans journalbok. Däremot kan vi inte vara helt säkra på att debiteringsdatum är det samma som leveransdatum. Valck debiterar vissa varor som hustrun levererat

CHRISTINA DALHEDE – GÖTEBORGSHANDEL MED 1600-TALSVINER

Tabell 2. Sibrant Valcks varuförsäljning 1666–1676 i Göteborg.

Viner, brännvin och vinättika omräknat till liter. Vissa drycker anges endast med sitt värde i Riksdaler (R&R), vilket framgår av första raden på varje sort.

SORTER 1666–76

	1666	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	1675	1676*	1666–1676
RHENVIN												
R&R	22:05	12:46	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	16:00	0:00	0:00	4:26	55:31
LITER	5 594,49	2 377,87	1 785,45	1 805,73	997,08	1 401,40	627,43	1 458,98	749,77	1 524,40	?	18 322,60
HOGLANTSVIN												
R&R	2:08	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	2:08
LITER	196,28	353,30	157,02	314,04	273,48	168,14	375,54	158,33	19,63	412,18	?	2 427,94
VITT HOGLANTSVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	0,00	0,00	0,00	0,00	1,96	117,77	0,00	0,00	0,00	0,00	?	119,73
RÖTT HOGLANTSVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	0,00	117,77	0,00	0,00	169,45	215,9	0,00	0,00	0,00	0,00	?	503,12
FRANSKT VIN												
R&R	1:08	12:46	2:04	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	16:10
LITER	8 304,40	4 516,94	2 979,45	7 080,29	3 504,16	4 599,38	3 795,00	2 276,79	1 413,18	1 572,82	235,53	40 277,94
FRANSKT VIN TILL BITTER												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	235,53	235,53	0,00	0,00	0,00	?	471,06
LAGONSVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	11:36	0:00	0:00	?	11:36
LITER	7 271,99	1 059,89	1 118,77	1 158,02	186,46	255,16	235,53	78,51	451,43	117,77	215,90	12 149,43
FRANSKT LAGONSVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	1 059,89	235,53	333,67	235,53	0,00	19,63	0,00	0,00	19,63	0,00	?	1 903,88
SOET (SÖTT VIN?)												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	19,63	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	?	19,63
ALSTEVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0:00
LITER	39,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	?	39,26
SPANSKT VIN												
R&R	6:36	12:46	0:00	3:00	0:00	0:00	0:00	16:00	0:00	0:00	?	35:34
LITER	4 881,03	2 340,91	1 519,82	1 591,14	383,39	423,95	857,72	776,92	1 023,57	634,62	117,77	14 550,84

* 1676 ej fullständigt år

CHRISTINA DALHEDE – GÖTEBORGSHANDEL MED 1600-TALSVINER

SORTER 1666–76

	1666	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	1675	1676*	1666–1676
PETER XIMENESVIN (PETERSEMENS)												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	235,53	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	?	235,53
MOSKEDELVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,23	0,00	0,00	0,00	0,00	?	5,23
RÖTT VIN												
R&R	00,00	00,00	00,00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	0,00	138,7	79,82	39,26	276,09	1,31	0,00	0,00	0,00	0,00	?	535,18
VIN (OKÄNT SLAG)												
R&R	27:03	44:16	9:06	90:16	0:00	26:32	27:04	258:10	140:28	19:42	?	643; 11
LITER	353,3	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	9,16	0,00	0,00	?	362,46
SECK												
R&R	2:18	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	1:24	0:00	?	3; 42
LITER	541,72	52,34	39,26	103,37	0,00	0,00	0,00	0,00	19,63	1,31	19,63	777,26
BRÄNNVIN												
R&R	6:40	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	1:00	0:00	0:00	?	7; 40
LITER	1 990,23	707,24	549,57	314,04	143,28	107,62	323,2	200,2	145,9	26,5	5,23	4 513,01
FRANSKT BRÄNNVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	39,26	78,51	0,00	0,00	39,26	19,63	235,53	0,00	19,63	7,85	?	439,67
SVENSKT BRÄNNVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	19,63	0,00	0,00	0,00	0,00	?	19,63
BORÅS BRÄNNVIN												
R&R	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	0,00
LITER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	9,16	0,00	0,00	0,00	0,00	?	9,16
VINÄTTIKA												
R&R	0:39	0:00	0:00	3:12	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	0:00	?	3; 03
LITER	1 782,18	574,43	58 7/8	1 005,58	294,41	555,46	294,41	693,51	58,88	142,63	?	5 460,37
SUMMA												
RIKSDALER	134; 25	175; 10	11; 10	96; 28	0; 00	26; 32	27; 04	302; 46	142; 04	19; 42	4; 26	775; 23
SUMMA												
LITER	32 616,49	12 553,43	8 621,71	13 647,00	6 269,02	8 154,90	6 979,89	5 652,40	3 921,25	4 440,08	594,06	103 142,93

Källa: Christina Dalhede, Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential? Manuskript 2002.

och bokfört i sin egen bok, mellan 1 och 2 månader senare, vilket är ett problem, men det löses genom att debiteringarna beräknas per kvartal i stället för per månad. Genomsnittspriser och debiteringsdatum kan fångas in, så också hur mycket som han levererar till varje källare. Vi kommer dessutom åt hur mycket Valck själv betalar för inköpta drycker och vinättika. Den 16 juli 1667 krediteras salige Mathÿs van der Veldes barn för en leverans av 2 halvoxhuvuden brännvin för 32 Riksdaler, 2 oxhuvuden franskt vin à 9 Riksdaler, tillsammans 18 Riksdaler och 2 oxhuvuden vinättika för 16 Riksdaler.²⁹ Beroende på vilken vinsort det handlade om, kunde i vissa fall ett oxhuvud hålla olika många åm och kannor. För franskt vin 90 kannor, för visst hoglandsvin 75 kannor.³⁰

För 1666 uppger Ivan Lind, att 15 000 liter och 1665 totalt 20 000 liter vin importerats till Göteborg.³¹ För vissa år, 1649, 1655, 1661, 1667, 1672 och 1685 har han gjort årssammandrag. Han skiljer mellan vin i åmar, brännvin i ankare och ättika i tunnor.³² Lind räknar 155 liter per åm, medan Utterström räknar med 160 liter.³³ För 1661 uppger Lind en totalinförsel på 233 åmar vin (36 115 liter). Han räknar med att 1% av varuvärdet betalats i inkommande tolag. Totalvärdet av varorna (i hamn), hamnar enligt omräkningarna på 8 056 daler silvermynt. Det innebär, att ett åm vin hade ett varuvärde på i genomsnitt 34 ½ daler silvermynt vid införseln. Frågan är om till exempel importörens samtliga omkostnader ingår i det varuvärdet.

För 1667 uppges en totalinförsel på 899 åmar vin (139 345 l) till ett totalvärde på 36 748 daler silvermynt.³⁴ Det vill säga ett åm vin har ett införselvärde på 40 ¼ daler silvermynt i genomsnitt,

brännvin drygt 21 daler silvermynt per ankare och ättika drygt 13 daler silvermynt per tunna. Om tullar, tolag, skatter, avgifter och penningvärdet var konstant, har en mycket snabb prisökning och/eller kvalitetsökning på viner ägt rum mellan 1661 och 1667. Detta sker under en period, då priser på flertalet övriga varor utom spannmål, stagnerar eller sjunker enligt studier av Eli F. Heckscher och Johan Söderberg (1991).³⁵

Det genomsnittliga varuvärdet för ett åm importerat vin till Göteborg 1667, utifrån Linds beräkningar, avviker från de prisuppgifter som kan beläggas i vinimportören Sibrant Valcks journalbok. Beräkningar av tolagsvärden utifrån schablon 1% i tolag för alla importvaror håller inte. Importerade viner betingar olika pris beroende på en rad olika faktorer, till exempel vilken sorts vin det handlar om, var det producerats och varifrån det kommer till Sverige. Förpackningens storlek spelar in, så också fartygens nationalitet, storlek, bestyckning och grundmaterial vissa perioder. Olika friheter i fråga om tull, tolag och accis förekom därför. Vidare är viner i vissa fall också nederlagsvaror. Av och till betyder det en förhöjning av tolagsgifterna, när varan sålts.

Tar vi hänsyn till Linds uppgifter vissa år om varifrån vinet kom in till Göteborg och varuvärdet för detta, skulle vin från Frankrike kostat 31–32 daler silvermynt i genomsnitt per åm 1667 eller 46–48 daler silvermynt per oxhuvud.³⁶ Enligt Sibrant Valcks uppgifter, kostar 1 oxhuvud (=1 ½ åm) franskt vin honom mellan 12 och 15 Riksdaler plus omkostnader à 1 Riksdaler per oxhuvud i inköp. År 1667 köper Valck 4 oxhuvuden franskt vin av en handelskollega i Göteborg och betalar då litet drygt 19 Riksdaler per

oxhuvud. Valck debiterar sedan sina kunder med 30–33 Riksdaler per oxhuvud. Halvåmspriset ligger mellan 10 och 14 Riksdaler beroende på vilken månad på året, som debiteringen görs. Det betyder, att Valcks försäljningspris varierar mellan 30 och 42 Riksdaler per oxhuvud, om köparen väljer halvåmsleveranser. Räknat på 1 Riksdaler = 52 öre silvermynt 1667,³⁷ skulle 1 oxhuvud vin i inköp, inklusive omkostnader, kosta Valck mellan 676 och 988 öre silvermynt, dvs. mellan 21 och 31 daler silvermynt per oxhuvud. Beroende på i vilken roll Valck uppträder, som faktor, kommissionär etc., tillkommer eventuellt ytterligare avgifter för inköpen. Så också för ”toelast”, kostnader för tilläggsbaster för att fylla upp för vin som runnit ut. Valcks försäljningspris skulle motsvara mellan 48 $\frac{3}{4}$ daler silvermynt och 68 $\frac{1}{4}$ daler silvermynt per oxhuvud eller 32 $\frac{1}{2}$ daler silvermynt – 45 $\frac{1}{2}$ daler silvermynt per åm. Priserna indikerar att det också rör sig om olika kvalitet på vinerna.

Gustaf Utterström (1967) har i sin forskning om vinets historia använt de huvudböcker som finns bevarade för vinnederlaget i Stockholm 1698–1706.³⁸ Han framhåller, att volymsiffror för vinimporten i äldre tid är ungefärliga.³⁹ Av Stockholmsfirman Suck-Paulis vinimport vissa tider redovisar Utterström ett parti rhenviner i augusti 1679, vissa vinleveranser till kunder i Arboga och Köping samt firmans totala vinförsäljning 26/5 1690–26/5 1691.⁴⁰ Medelpriset per åm rhenskt vin i Stockholms hamn 1690–91, beräknas till 219 daler kopparmynt (= 73 daler silvermynt), oräknat svensk tull och tolag. Elva olika specificeringar av viner förekommer i uppställningen över försäljningen 1690–91, förutom ”ej närmare angivet” vin och (franskt)

brännvin (= cognac). Mellan maj 1690 och maj 1691 sålde firman Suck & Son sammanlagt 714 ankare vin och brännvin, med övervägande franska viner. Första delen av tabell 3 visar fördelningen i detalj för Suck & Son. Bara 7 $\frac{1}{2}$ ankare rhenskt vin har sålts, vilket visar handelsfirmans inställning till rhenviner och en minskad efterfrågan av dessa.

För Sibrant Valcks vinförsäljning i Göteborg 25 år tidigare, för året 1666 visar andra delen av tabell 3 fördelningen av de 892 $\frac{1}{4}$ ankare vin och brännvin, samt 45 $\frac{1}{2}$ ankare vinättika, som sålts. Valcks vin- och brännvinsförsäljning i Göteborg ligger på runt 7 000 liter mer vin än Sucks i Stockholm 1690–91. Valcks försäljning av viner en gros redovisas för samtliga år i en kommande publikation inom forskningsprojektet.

Utterström har också en sammanställning över importen av vin och sprit till Stockholm och Sverige under valda år 1460–1854. För perioden 1630–1718 finns siffror för 1637, 1658, 1659, 1660, 1661, 1685, 1718/19, som visar att rhenskt vin överväger; importen till Stockholm 1661 (409 000 liter), därefter franskt vin (363 000 liter). År 1685 är rollerna ombytta med 512 000 liter franskt och 166 000 liter rhenskt vin, då rhenvinerna efterhand verkar tappa i popularitet.⁴¹ För hela Sveriges vinimport finns siffror på hur fördelningen ser ut mellan vinsorterna för 1637 och 1685 – för båda åren övervägande franskt vin. I huvudstaden är rhenvinerna populärast i varje fall fram till och med 1661. Under en period, då vi saknar uppgifter i svensk riksstatistik, eftersom siffror från Stockholmshandeln inte finns publicerade och bara enstaka uppgifter från vissa handelsmän förekommer, finns Sibrant Valcks noteringar över

vinimport och försäljning i Göteborg bevarade.⁴² Journalboken blir därigenom än mer intressant också ur ett vin- och sprithistoriskt perspektiv.

Tabell 4 (se sidan 15) visar hur Valcks försäljningspriser varierar med årets månader för de viktigaste dryckessorterna under fyra år. För 1666 varierar priset för ett åm vin mellan 20 och 56 ¼ Riksdaler. I januari kostar rhenvin och spanskt vin dubbelt så mycket som lagonsvin. Om 1 Riksdaler då är lika med 1 ⅔ daler silvermynt, ligger Valcks vinpriser vid försäljning i åm mellan 35 ¾ och 92 ¼ daler silvermynt per åm.⁴³ Lagerqvist & Nathorst-Böös har

uppgiften att 1 åm franskt vin i Sverige 1665 (1664–1667) kostade 93 daler 6 öre kopparmynt eller styvt 19 Riksdaler.⁴⁴ Som vi ser av tabell 4, ligger Valcks försäljningspris av 1 åm franskt vin 1666 och 1667 högre med differentierade priser mellan de olika månaderna.

Stockholmsfirman Suck & Son importerar i augusti 1679 ett parti rhenvin på 20 foder.⁴⁵ Medelpriset som de betalar per åm importerat rhenvin i augusti 1679, är 219 daler kopparmynt,⁴⁶ inklusive alla kostnader utom tull och tolag i svensk hamn.⁴⁷ Nästan två tredjedelar av partiet säljer Suck & Son vidare, bland annat till vinskänkar i Stockholm

Tabell 3. Försäljning av viner och brännvin

a) i Stockholm 26 maj 1690 – 26 maj 1691 av handelsfirman Suck & Son

SLAG	MÄNGD	ENHET	SUMMA
<i>Rhenvin</i>	7 ½	ankare	
		SUMMA	7 ½ ankare
<i>Franska viner</i>			
Prinjak	198	ankare	
Bordeaux	139 ½	ankare	
Franskt vin	91 ½	ankare	
Lagon	87 ½	ankare	
Graves	12	ankare	
Hoglandsvin, rött	11 ½	ankare	
Hoglandsvin, vitt	19 ½	ankare	
Muskat	3	ankare	
		SUMMA	562 ½ ankare
<i>Spanska viner</i>	97 ½	ankare	
Petersimenes	½	ankare	
Rött vin	1 ½	ankare	
		SUMMA	99 ½ ankare
<i>Vin, ej specificerat</i>	6	ankare	
		SUMMA	6 ankare
<i>Brännvin</i>			
Franskt brännvin	38½	ankare	
		SUMMA	38 ½ ankare
	SUMMA VINER OCH BRÄNNVIN		714 ankare (ca 28 028 liter)

Källa: Gustaf Utterström, *Från vin till whisky (i: Guldet i flaskan...)*, Stockholm 1967, s.83.

Tabell 3. Försäljning av viner och brännvin samt vinättika
b) i Göteborg 1666 av handelsfirman Sibrant och Maria Valck.

SLAG	MÄNGD	ENHET	SUMMA
<i>Rhenvin</i>	145 ½	ankare	
		SUMMA	145 ½ ankare
<i>Franska viner</i>			
Hoglandsvin	4	ankare	
Franskt vin	210 ½	ankare	
Lagonsvin	295 ½	ankare	
Franskt lagonsvin	27	ankare	
Alstevin	½	ankare	
Seck	15	ankare	
Moskedelvin	0	ankare	
Soet	½	ankare	
Vin, ej specificerat	13	ankare	
		SUMMA	566 ankare
<i>Spanska viner</i>			
Spanskt vin	126 ½	ankare	
Petersiemens	6	ankare	
Rött vin	0	ankare	
		SUMMA	132 ½ ankare
<i>Brännvin</i>			
Brännvin	47 ¼	ankare	
Franskt brännvin	1	ankare	
		SUMMA	48 ¼ ankare
	SUMMA VINER OCH BRÄNNVIN		892 ¼ ankare (ca 35 025 liter)
<i>Vinättika</i>	45 ½	ankare	
		SUMMA	45 ½ ankare
	SUMMA VINÄTTIKA		45 ½ ankare (ca 1 786 liter)

Källa: Christina Dalhede, *Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential?* Manuskript 2002.

för mellan 43 och 48 Riksdaler.⁴⁸ Utterström tar också fram enstaka importpriser och försäljningspriser för olika år, rhenvin och spanskt vin 1677, franskt brännvin 1680, men dessa är inte från samma år och därför inte jämförbara sinsemellan.⁴⁹

Annorlunda förhåller det sig med jämförbarheten mellan Valcks importpriser och försäljningspriser. Tabell 4 visar, att år 1666 ligger Valcks försälj-

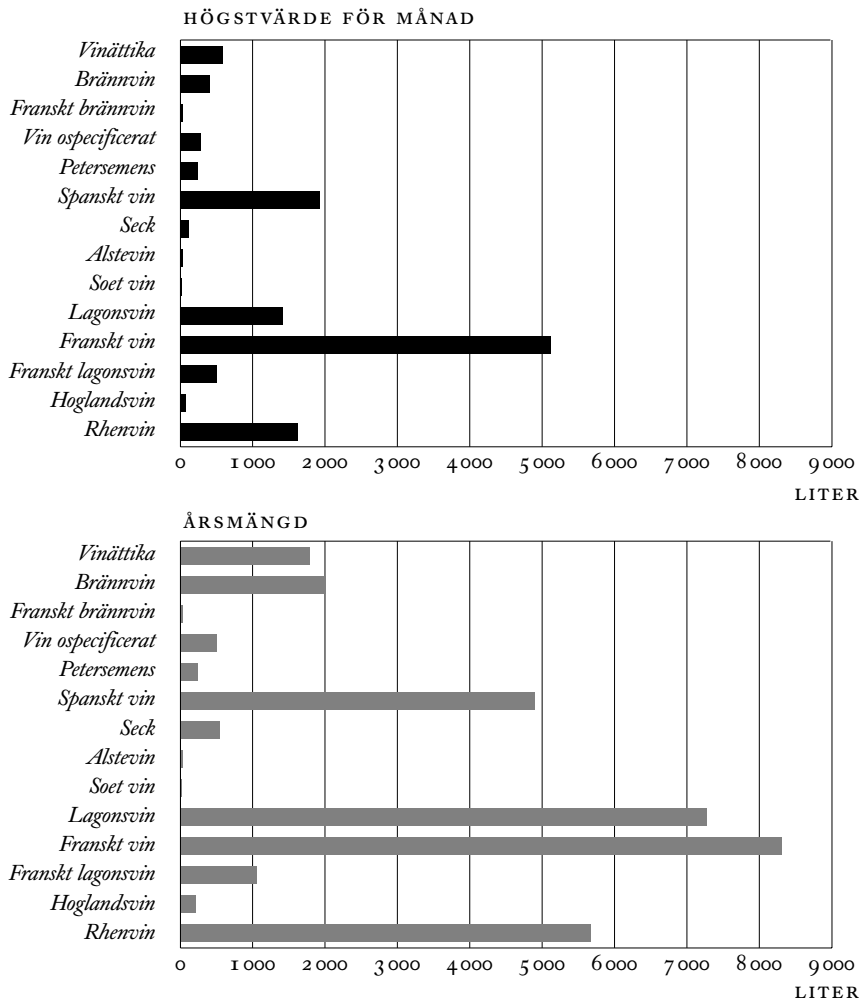
ningspris för rhenvin på 40–60 Riksdaler per åm. År 1671 kostar samma mängd 46–52 Riksdaler och 46–50 Riksdaler år 1672. Omräknat till daler silvermynt och kopparmynt, varierar priset för 1 åm Rhenvin 1666 mellan 65 och 92 ¼ daler silvermynt eller 195–276 ¾ daler kopparmynt. Det motsvarar mellan 195 och 276 ¾ kronodagsverken. År 1671 ligger priset för samma mängd på 224 ¼–253 ½ daler kopparmynt,⁵⁰

Tabell 4. Prisvariationer för Rhenvin, franskt och spanskt vin i åm, samt brännvin i ankare per månad och år i Riksdaler 1666, 1667, 1671, 1672.

SLAG	MÅNAD					
RHENVIN I ÅM						
	JANUARI	FEBRUARI	MARS	APRIL	MAJ	JUNI
1666	40-48	48-48	48-48	40-48	50-56	56-56
1667	?	?	?	?	50-56	56-56
1671	?	52-52	48-48	?	?	52-52
1672	46-46	48-48	46-46	46-46	50-50	46-48
	JULI	AUGUSTI	SEPTEMBER	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
1666	52-56	56:12-60	50-56	50-56	52-52	56-60
1667	52-60	50-56	54-54	50-56	52-52	52-56
1671	48-48	?	46-48	48-50	46-46	46-56
1672	?	48-50	?	?	?	?
FRANSKT VIN I ÅM						
	JANUARI	FEBRUARI	MARS	APRIL	MAJ	JUNI
1666	48-48	24-24	?	20-24	20-22	22-24
1667	28-28	?	28-28	22-22	20-28	20-24
1671	20-24	20-23	?	24-24	22-24	24-24
1672	20-24	24-24	22-24	22-24	20-24	21-24
	JULI	AUGUSTI	SEPTEMBER	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
1666	22-22	20-27	24-28	26-26	26-26	24-28
1667	21-24	20-22	22-22	20-22	20-20	20-20
1671	25-25	22-24:32	20-24	10:24-10:24	24-24	20-20:32
1672	?	22-22	?	?	?	22-22
SPANSKT VIN I ÅM						
	JANUARI	FEBRUARI	MARS	APRIL	MAJ	JUNI
1666	48-48	52-52	?	50-52	48-52	48-50
1667	?	60-60	?	?	50-60	52-56
1671	48-48	46-52	?	48-48	?	?
1672	?	42-48	48-48	48-48	48-48	48-48
	JULI	AUGUSTI	SEPTEMBER	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
1666	?	44-52	48-56	48-52	48-52	52-52
1667	56-56	50-56	46-56	?	48-52	48-56
1671	?	40-48	?	?	?	48-48
1672	?	44-48	48-48	48-48	50-50	?
BRÄNNVIN I ANKARE						
	JANUARI	FEBRUARI	MARS	APRIL	MAJ	JUNI
1666	11-11	11-11	10-12	?	10-11:24	11-12
1667	?	?	?	?	11-12	?
1671	11-11	?	?	?	?	?
1672	9-9	8-11	10-10	?	8-10	10-11
	JULI	AUGUSTI	SEPTEMBER	OKTOBER	NOVEMBER	DECEMBER
1666	11-12	10-12	11-12:24	11-12	11-12	10-12
1667	11-12:24	10-11	11-12:24	11-11	10-11	10-11
1671	?	10:12-10:12	?	?	?	9-9
1672	?	?	?	?	?	?

Källa: Christina Dalhede, Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential? Manuskrift 2002.

Diagram 1. Sibrant Valcks försäljning av olika drycker och vinättika 1666.
Högstvärde för månad och årsmängd i liter.

Källa: Christina Dalhede, *Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential?* Manuskript 2002.

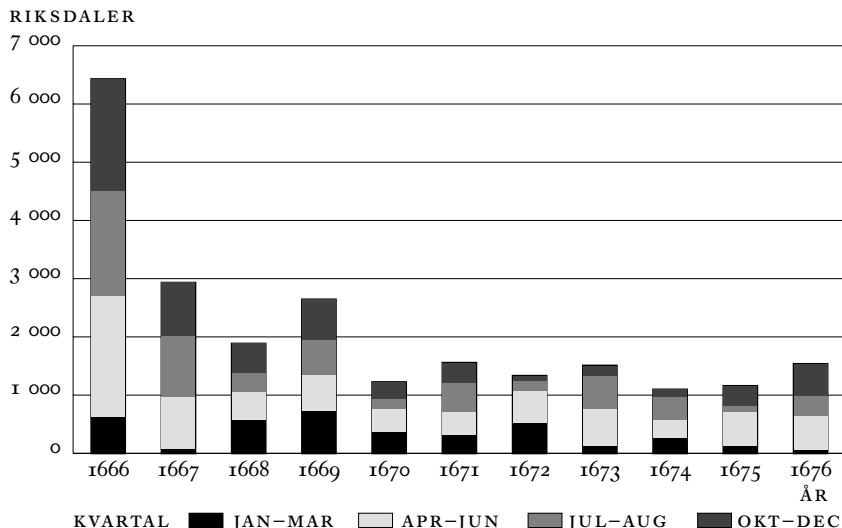
1672 på 224 ¼–243 ¾ daler kopparmynt.⁵¹ Vi ser en viss förändring i prisbilden och möjligen även i kvaliteten. I projektet går det att följa hela perioden 1666–1676 för varje slag av viner, brännviner och vinättika, som Valck handlar med. För 1 år spanskt och 1 år rhenskt vin betalas oftast lika mycket.

Diagram 1 visar när olika viner har högsäsong i Valcks debiteringar.

Vilka månader debiterades då de största mängderna i liter av de olika dryckerna och vinättikan? Diagrammet ger oss bilden av hur största mängden ser ut i relation till de olika sorterna och årsmängden av varje sort. Det visar

Diagram 2. Debiterade viner, brännvin och vinättika i Valcks journalbok per kvartal 1666–1676. Ackumulerade varuvärden i Riksdaler.

Anm. Skattade siffror utifrån tioårsmedelvärdet per kvartal för maj-dec 1676

Källa: Christina Dalhede, *Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential?* Manuskript 2002.

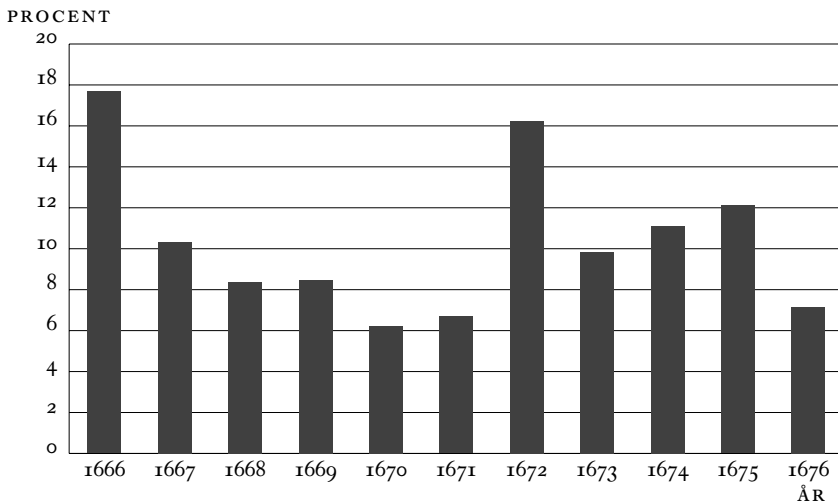
hur de olika sorterna varierar över året: rhenviner, franskt vin och spanskt vin 1666 når sitt högsta värde i april.⁵² Vinättika har högsäsong i juni. För Sement (semens) är mängden störst i juli – det är säkerligen fråga om det s.k. Peter Xemens Wein, som kom från Luadaleazar.⁵³ Mest seck debiterades i oktober och december. Lagonsvin och Soet vin, som importerats från Frankrike, är troligen ett mildt, sött vin. Det har sin största mängd i november liksom det ej specificerade vinet och brännvinet. För hoglandsviner, franskt lagonsvin, alstevin och franskt brännvin, dvs. cognac, låg högsäsongen i december. Diagrammets utseende kan förklaras av olika skördetider, skördeutfall och genomförda resrouter för fartygen, samt i viss mån även av en fördröjning mellan leveransdatum och debiteringsda-

tum. Bland brännvinerna skiljer Valck under hela perioden 1666–1676 mellan brännvin, franskt brännvin (cognac), kornbrännvin, svenskt brännvin och Boråsbrännvin.

Diagram 2 visar hur värdet i Riksdaler för debiterade viner, brännvin och vinättika varierar per kvartal under tioårsperioden. Andra och tredje kvartalen svarar tillsammans för största andelen. För 1666, 1667, 1669, 1675, 1676 har även fjärde kvartalet en betydande andel av debiteringarna. Troligen beror det på hur mängden och priset på rhenvin, franskt vin, lagonsvin, spanskt vin och brännvin varierar över året. År 1669 blir detta särskilt påfallande, då andelen för samtliga kvartal är nära nog lika stora.

Diagram 3 (se sidan 18) visar att olika vinsorter, brännviner och vinättika i genomsnitt utgör 10,5% av de totala

Diagram 3. Debiterade viner, brännvin och vinättika i procent av värdet för totala debiteringar i Valcks journalbok 1666–1676.

Anm. Skattade siffror för maj–dec 1676 på 10-årsmedelvärdet för respektive månad.

Källa: Christina Dalhede, *Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential?* Manuskript 2002.

debiteringarna under tioårsperioden. Lägsta andelen är 6,20% och den högsta 17,68%. Utterström noterade också variationer i införseln av viner i sitt material, vilket han förklarade som en effekt av olika skördeår.⁵⁴

Den 23 februari 1666 krediteras Sr Willem Hardestie för att Valck av honom har fått ut totalt 21 ½ oxhuvuden franskt vin ur källaren. Från dessa drar Valck av 1 ½ oxhuvuden. Det gör netto 20 oxhuvuden à 12 Riksdaler per oxhuvud eller Riksdaler 240.

Den 19 december 1669 betalar Valck i courant Riksdaler 127: 23:- på kronans tullkammare den höjda tullen på de viner som inkommit från Amsterdam med skeppet Verguldene Valck. Det är Sr Nicolas Pruys, som har mottagit och förtullat vinerna åt Valck.⁵⁵ Betalningen sker genom att Sr Händerick Elkingh

betalar ut summan, som han gottgjorts av Sr Hayderen för Valcks räkning.

18 aem Frans wÿn = 2-826,36 liter franskt vin
 4 aem Spans wÿn = 628,08 liter spanskt vin
 3 aem Rines wÿn = 471 liter rhenvin
 2 ¼ aem Brandewÿn = 351,7 liter brännvin

Måtten kan variera, beroende på vilket slags vin det handlar om. Vintullarna är också olika. Ibland utgick särskilda tillägg, så kallade licent för vintapperiet. Det var den försäljning som skedde i minut, dvs. i mindre måttener än oxhuvud, åm och halvåm.

Det var viktigt hur vinet behandlats före inlastningen. Beroende på hur stor vindranken eller bottensatsen (drägggen) var, skedde viss minskning av de importerade mängderna. Hade vinet

avstuckits eller ej? Kom det på ”flygande modern” eller på ”fulla eller tjocka modern”?⁵⁶ Vilket importland kom vinet ifrån? Det var tre viktiga frågor som ställdes i samband med vininförseln. Flygande modern eller fulla modern var det vanligaste, när vinerna kom in direkt från Frankrike. I augusti 1664 verkar viner, inkomna från Holland till Stockholm i regel vara avstuckna. Om viss mängd vin gick förlorat i samband med hanteringen, kunde en ”toelast” köpas till för att fylla upp kärlet. Exempel på detta finns också hos Sibrant Valck.

Liksom Sibrant Valck handlar Hieronymus Möller i 1660-talets Lübeck, med allehanda varor. Järn, koppar, textilier, viner, brännvin och ättika hör till deras sortiment. Till Möllers affärspartner på svensk mark hör firman Joachim Pötter-Lillienhoff & Hindrich Thuen-Rosenström i Stockholm. Av en notering i Amsterdam framgår, att en köpman där – för utländska handelsmäns räkning i ett annat land – anställer personal i Amsterdam, som ska tjänstgöra i ett annat land. Exempelvis i Joachim Pötters & Hindrick Thuens namn, anställer handelsmannen Pieter Simons i Amsterdam året 1665 en 24-årig ”wÿnkuiper” Mathÿs de Wandt (Wendt) d.J. från Dordrecht.⁵⁷ Han ska resa till Göteborg i Sverige och där tjäna sina herrar. För en lön av 200 gulden per år ska de Wendt under två års tid biträda Pötter & Thuen i deras affärer och försörja dem i Göteborg och på andra ställen med vin. Ilönen ingår även fri dit- och hemresa, fri kost och dryck, husrum och tvätt (”bewassing”).⁵⁸ Måhända rör det sig här om en konkurrent till Valck. Att de Wendt kommit till Göteborg kan beläggas genom tolagsjournaler, förteckning över tapperiaccis och i kyrkoböcker från Christine Tyska församling. Av Utterströms uppgifter

vet vi, att handelshuset under 1600-talet i olika utsträckning handlade med viner. Bland dem fanns grosshandlaren i viner, Erik Larsson von der Linde i Stockholm och Louis De Geer, senare också bröderna Momma-Reenstierna och firman Pötter-Lillienhoff & Thuen-Rosenström.⁵⁹

Bland de hundra personer som Valck levererar sina viner till 1666, finns sådana som betalar tapperiaccis, dvs. de är vinhandlare eller vinskänkar och säljer själva vin i mindre kvantiteter.⁶⁰ Där framgår också hur mycket accis som måste betalas per kanna dryck och hur många kannor som går på respektive enhet, oxhuvud, åm etc. Helmut Hagar, som skrivit om Stockholms vinhandlare förmodar, att vingrosshandlarnas lägsta tillåtna försäljningsvolym varierade. Under 1600-talet gällde lägst ett halvåm, medan den lägsta tillåtna volymen, enligt 1734 års lag, var ½ ankare i enlighet med en Kungl. resolution från 1724.⁶¹ Valcks handelsjournal visar, att han själv säljer ½ ankare som lägsta volym, medan hustrun får stå för de lägre volymerna under 1660- och 1670-talen. 1734 års lag stadfäster alltså det som tillämpats redan på 1600-talet, i varje fall i Göteborg.

Under januari–april 1666 betalar arton olika personer tapperiaccis för viner och öl i Göteborg. Valcks dryckesleveranser går bland annat till dessa arton personer. Men även andra handlare i Göteborg och vinhandlare i andra städer i Västsverige hör till hans omfattande kundkrets.

SAMMANFATTNING MED FRAMÅTBlickAR

Handeln med viner i Sverige under tidigmodern tid har hittills inte varit föremål för särskilt omfattande studier.

Undantag utgör Gustaf Utterströms undersökningar, där han pekade på denna brist. Främst handlar det om en brist på källmaterial. Utterström framhöll till exempel i samband med sin undersökning av firman Suck & Son i 1690-talets Stockholm, att sporadiska uppgifter från olika tider och områden gör det omöjligt att göra adekvata jämförelser. Därtill finns det inte så många handelsräkenskaper bevarade från Stormaktstidens Sverige.

Det pågående forskningsprojektet *Handelsfamiljer på Europamarknaden* med dess olika delar, kan bidra till att öka förståelsen för den tidiga vinhandelns villkor. Det kan vidga våra detaljkunskaper om Göteborgshandeln med 1600-talsviner och andra varor under en hel tioårsperiod (1666–1676). En totalundersökning av Sibrant Valcks handelsjournal har särskild relevans för ämnet. I Göteborg kombineras resultaten med tolagsräkenskaper både för samma tidsperiod och i ett längdperspektiv. Dels används då mina publikationer *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 1–3*, med samtliga aktörer noterade, som deltog i Göteborgs utrikeshandel 1638–1700. Dels kan samtliga aktörer inom den totala vinimporten till Göteborg kartläggas genom en specialundersökning av de bevarade tolagsjournalerna i kombination med tapperiaccisen från och med 1649. För perioden 1713–1721 är det möjligt att genom andra bevarade handelsräkenskaper i Göteborg följa utvecklingen inom handelsfamiljen vidare. Detta för att söka fastställa ackumulation av handelskapital och kapitalöverföring mellan olika generationer. Därtill kommer givetvis ett lyckosamt källäge med bevarade bouppteckningar från handelsfamiljerna under både 1600- och 1700-talen.

Valcks journalbok uppvisar 1666–1676 ett klart differentierat vin- och brännvins Sortiment med variationer i mängd och pris mellan olika sorter. Under de fyra år (1666, 1667, 1671, 1672) som har tecknats här, betalades rhenvinet med mellan 40 och 56 Riksdaler per åm (157 liter), det franska vinet med mellan 20 och 28 Riksdaler och det spanska vinet med mellan 40 och 60 Riksdaler. De rhenska och spanska vinerna var alltså dyrast och kostade ungefär lika mycket per åm. Från och med februari 1666 var 1 åm franskt lagonsvin bara hälften så mycket värt som rhenskt vin i Valcks varusortiment. I stället för 1 åm av det dyraste spanska vinet hade vi kunnat få 292 ½ kronodagsverken utförda.

Översikten över vinhandelsfirmorna Suck & Son i Stockholm 1690–1691 och Sibrant & Maria Valck i Göteborg 1666 visade – *om än för skilda år* – att Suck & Son tillhandahöll minst 11 olika sorters vin och Valcks minst 12 olika. Valcks vinförsäljning i Göteborg 1666 översteg Sucks i Stockholm med runt 7 000 liter vin. Jämförelsen ger oss en viss uppfattning om den omfattning som handelsfamiljen Valcks vinhandel hade.

Sibrant Valck betecknas vid sitt giftermål med Maria Daelder i Antwerpen som vinhandlare. Familjen Valcks handel med viner, brännvin och vinättika i Göteborg 1666–1676 varierar mellan 6,20% som lägst och 17,68% som högst av handelsinriktningen. I genomsnitt svarar debiteringarna av försålda drycker för 10,5% av samtliga debiteringar. I Göteborgshandeln måste handelsfamiljen Valck betraktas som grosshandlare i viner, där kundbasen främst bestod av vintappare och andra handelsmän i Göteborg samt stadskällar- och frihetskällare i andra västsvenska städer. För 1666 uppgick mängden

försålda viner och brännviner till drygt 35 000 liter. Prisuppgifterna i Riksdaler i tabell 2 för viner i ospecificerad mängd, har då räknats om efter medelpriset för den vinsorten under den månad som debiteringen gjordes. Det betyder, att familjen Valck året 1666 sålde mer än vad Ivan Lind beräknade hade kommit in till Göteborg sammanlagt under 1665 och 1666.⁶²

Förhållandet väcker en rad frågor om vingrosshandlarnas villkor och funktion i relation till övriga vinhandlare och övrig varuhandel under 1600-talet. Fanns det kanske speciella formella eller informella regler som gällde för vingrosshandlare? Eller ingick de i ett regelsystem som gällde för det översta skiktet av handelsmän, de som handlade med allehanda varor?

Inom den internationella oxhandeln var det främst vissa kapitalstarka oxhandelsfirmor och fjärrhandlare, som ägnade sig åt handel med slaktoxar.⁶³ Krävdes det en liknande kapitalstyrka för aktörer inom vingrosshandeln? Inom den europeiska kreaturshandeln fanns det redan på 1500-talet en strikt uppdelning mellan handlarna och slaktarna. Å ena sidan fanns en uppdelning mellan de handlare som sysslade med den kapitalkrävande handeln med storboskap, i synnerhet oxhandeln (i parti), visavi dem som var engagerade i handeln med småkreatur (i minut). Å andra sidan fanns en strängt reglerad arbetsdelning mellan de olika slaktarna, som sedan svarade för slakt av djuren, styckning och försäljning av olika sorters kött. Kvinnorna hade en viktig roll i slaktarfamiljen, där de också framställde vissa livsmedel och saluförde dem under kontrollerade former.

De hittills vunna insikterna i fallet Sibrant Valck tyder på att det också fanns vissa likartade formella eller infor-

mella regler inom vinhandeln i Sverige vid 1660-talets mitt i fråga om uppdelning mellan de olika dryckeshandlarnas handlingsradie. Vingrosshandlaren sysslade med den internationella kapitalkrävande storhandeln. De försåg handlarna i regionens städer med viner och brännviner. Vintapperiet och utskänkningsen av vin hade sedan egna handlingsradier. På 1660-talet verkar det inte finnas någon uppdelning mellan handlare i olika vinsorter. Under 1700-talet däremot kommer en uppdelning av handeln med olika sorters viner att tillämpas tidvis. Kanske ska det ses som ett försök att bryta en eventuell tidigare monopolisering av vingrosshandeln? Fanns det någon form av vin- och brännvinsmonopol i Göteborg på 1660-talet? Ska kanske handelsfirman Pötter & Thuens agerande från Stockholm ses som ett försök att bryta ett sådant vinmonopol, när de genom ombud i Amsterdam, låter anställa en särskild ”wÿnkuiper” från Dordrecht 1665 och placera honom i Göteborg? Den 11 mars 1667 ger de facto Karl XI:s förmyndarregering Stockholms stad nederlagsfrihet för bland annat vin och brännvin (cognac); detta för att underlätta handeln där med dessa drycker.⁶⁴

Hade vingrosshandlare särskilda möjligheter att tjäna stora pengar på sin vinhandel i kombination med vissa typer av andra varor? I så fall, vilka var dessa varor? Det är frågor som det fortsatta projektet får studera. Någon tapperiacis betalar inte vingrosshandlaren Valck och i handeln med öl har han varit försumbart engagerad under 1660-talet. Någon egen ölbryggnings kan inte heller påvisas. En formell eller informell uppdelning mellan den kapitalkrävande vinhandeln och den kanske mindre kapitalkrävande ölhandeln verkar ha funnits i Göteborg under 1660-talet.

Sibrant Valcks hustru Maria för egen bok över försäljningen av vin och andra varor i mindre mängder. Det väcker frågor om huruvida kvinnor hade en likartad roll inom vinhandelsföretagen som kvinnor inom de europeiska kreatursföretagen. Lämnades den vidsträckta handeln åt vissa män och den lokala detaljhandeln åt andra män och vissa kvinnor? På lokalplanet spelade utskänknings- och källarfriheterna en betydande roll, där kvinnorna deltog i

verksamheten. De hade sin egen sfär, integrerad i den stora. Var kvinnornas medverkan ett måste för att verksamhetens olika delar skulle kunna skötas och gå runt?

Var viner och kvinnor en av förutsättningarna för att en lyckosam kapitaluppbyggnad och kapitalöverföring mellan olika generationer skulle kunna äga rum? Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential?

FOTNOTER

1. Lübecker Weinhandel (1985), passim. Med 14 artiklar av olika författare.
2. Spies-Hankammer (1985), passim. Bornhöft (1985), s.29–40.
3. Utterström (+) (1985), s.85–93.
4. Pélus (1985), s.55–62.
5. Utterström (1967), s.36–145.
6. Hagar (1985), s.146–184.
7. Lind (1923), passim.
8. Ett resultat av min forskning i ämnet publicerades nyligen för handelsfamiljer i fem städer i Europa. Christina Dalhede, Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 1–3. Resor och resande i internationella förbindelser och kulturella intressen. Augsburg, Antwerpen, Lübeck, Göteborg och Arboga, Partille 2001. Christina Dalhede, Handelsman med invandrarbakgrund i 1700-talets Salviigränd. En fallstudie i sociala flätverk (i: PHT 1993:1–2, s.44–62). Det följande bygger på Dalhede (2001), 1–3 och mitt nuvarande projektmanuskript Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential? Manuskript 2002. Dalhedes Privatarkiv, Göteborg. Jag tackar professor Ulf Olsson, professor Martin Fritz och docent Kent Olsson, Ekonomisk-historiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet för värdefulla synpunkter.
9. Dalhede (2001), 1, s.44–46, 181–185; Dalhede (2001), 2, s.243–248.
10. Samtliga kontaktnedslag finns redovisade i den sökbara databasen i Dalhede (2001), 3 (CD-romskivan). Databasen är sökbar utifrån samtliga variabler, lastdeläggares efternamn och förnamn, ev. titel, skepparnas efternamn och förnamn, deras hemorter, destinations- och avgångshamnar för varorna, fartygstyp, dräktighet och namn.
11. Dalhede (2001), 2, s.235–406; Dalhede (2001), 3 CD-rom, Bilaga 14–36, samt Databasen.
12. Dalhede (2001), 1, s.187–205, Dalhede (2001), 3 CD-rom, Bilaga 10–13.
13. Samtliga befintliga i de undersökta tolagsjournalerna finns publicerade i Dalhede (2001), 3 CD-rom, Databasen. Se även not 9 ovan.
14. Dalhede (2001), 2, s.333–375.
15. Forskningsprojektet Handelsfamiljer på Europamarknaden (etapp 1–7) drivs vid Ekonomisk-historiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet och stöds sedan år 2000 av Stif-

- telsen Richard C. Malmstens Minne. Tidigare etapper i projektet har också haft stöd från annat håll, bl.a. från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet inom ramen för HSFRs Europaprogram och från Institut für Europäische Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit, Universität Augsburg.
16. Dalhede (2001), 1, s.186; Dalhede (2001), 2, s.325.
  17. Braudel (1985), II, s.377. Den franske ekonomhistorikern Ferdinand Braudel har gett ut flera verk om den tidigmoderna tidens handel.
  18. Dalhede (2001), 2, s.455-456.
  19. GLA, Göteborgs stads kyrkoarkiv, Christine Tyska församling, Kyrkobok 1681.
  20. GAA, Ondertrouw 483:500, 1662 14/12.
  21. GAA, Ondertrouw 483:500, 1662 14/12; De Raet var vid sitt giftermål med Marike Egbertss Daelders änke-man efter Belitgen Adams och boende på Elantstraat. GAA, Ondertrouw 468:295 1651 28/1. Maken de Raet har en familjebakgrund i Antwerpen.
  22. GLA, Göteborgs Kyrkoarkiv, Christine tyska församling 1706-11-01.
  23. Om handelshuset Ekman (1802), se främst Kuuse (1996), passim och Kuuse (1999), passim.
  24. Dahlgren (1923) passim, Dahlgren (1934), passim, Dahlgren (1920), passim. Müller (1998), passim.
  27. En kanna innehöll ca 2,617 liter, 1 pint ca ½ liter. Carlsson (1977), passim: flytande varor: 1 foder = 94,12 liter = 2 pipor = 4 oxhuvud = 6 åm (fåt) = 12 halvfat = 24 ankare = 48 halvankare = 3-660 kannor. 1 pipa innehåller 3 åmar = 471 liter, 1 oxhuvud = 235,53 liter, 1 åm = 157,02 liter, 1 halvfat = 78,51 liter, 1 ankare = 39,255 liter = 15 kannor, 1 halvankare = 19,6275 liter, 1 kanna = 2,617 liter. Lagerqvist & Nathorst-Bööst (1985), s.72. Om tyska mått, se Lorenzen-Schmidt (1990), passim.
  26. Dvs. 1 Rßr = 1 ½ dlr smt. Andra valutor som förekommer är bland annat mark, daler kopparmynt, lübska Mark, Schilling, holländska floriner (gulden), spanska real och pund sterling. 1 Reichstaler (Hamburg) = 3 mark Lübisch = 48 Schilling vid den aktuella tiden. 1 Reichstaler = 1 svensk riksdaler. Lorenzen-Schmidt (1990), s.49-50. Fr.o.m. 1659 är 1 nederländsk Rijksdaalder = 52 stuiver. van Gelder, s.220.
  27. Beteckningen Hoglandsvin var holländsk och avsåg vissa bordeauxviner, både röda och vita. Utterström (1967), s.36-145. Utterström anger att Hoglandsvinet var bland de viner som uppskattades mest. Utterström (1967), s.83.
  28. Lagonsvin kom från området kring Langon vid Garonne i Frankrike. Utterström (1967), s.83.
  29. Valcks Journalbok, s.88.
  30. Utterström (1967), s.140 och Utterström (1966). Vi har här valt att göra som Utterström, att räkna enhetligt med 90 kannor.
  31. Lind (1923), Tab.1.
  32. Lind (1923), Tab.3-8.
  33. Lind (1923), s.46. Utterström (1967), s.78.
  34. Lind (1923), Tab.6.
  35. Heckscher (1936), s.642f, Jansson - Söderberg (1991), s.15.
  36. Lind (1923), Tab.6.
  37. Andersson-Palm (1991), s.100.
  38. Utterström (1967), s.36ff, Kammararkivet, Tull och accis, vol. 432. Utterström (1985), s.85-93. Om 1690-talets vinhandlare i Lübeck, se Pélus (1985), s.55-62. Om 1800-talets vinskänksocietet, se en C-uppsats i historia av Alexandersson (2001), s.65-101.
  39. Utterström (1967), s.141.
  40. Utterström (1967), s.71-73, 83.
  41. Utterström (1967), s.78. Liknande uppgifter om franska vinets dominans finns i Lübeck för andra hälften av 1600-talet. Krigsåret 1693 var det bästa året någonsin för vinimporten i Lübeck mellan 1655 och 1693. Pélus (1985), s.55ff.
  42. Boëthius-Heckscher (1918), passim, Utterström (1967), s.78.
  43. Siffrorna kan försiktigt jämföras med Linds varuvärden på mellan 34 ½ och 40 ⅔ dlr smt i genomsnitt vid införsel i Göteborg.

44. Lagerqvist-Nathorst-Böös (1985), s.72; 1 kanna av det bästa rhenska vinet för 1670 (1668–1672) kostade 5 ½ dlr kmt. Var i Sverige priserna gällde, framgår ej. Räknar vi om Lagerqvists pris i dlr kmt till dlr smt blir det 31 dlr 2 öre smt för 1 åhm franskt vin.
45. Dvs. 163: 6 åm.
46. Dvs. 73 dlr smt.
47. Utterström (1967), s.70–72.
48. Dvs. för 258–288 dlr kmt.
49. Utterström (1967), s.72.
50. Dvs. 74 ¾ – 84 ½ dlr smt.
51. Dvs. 74 ¾ – 81 ¼ dlr smt.
52. I vissa fall anger Valck en klumpsumma för vissa viner som säljs, till exempel viner för xx Rflr, Rhenvin och lagonvin för x Rflr, brännvin och vinättika för x Rflr. För att räkna ut mängden dryck har jag då jämfört beloppet med det genomsnittliga månadspriset för vinslaget och fått fram vilken mängd det handlar om. Då två sorter förekommer utan mängdangivelse har jag räknat halva summan vardera.
53. Meyer-Stoll (1989), s.262 efter Marperger (1708). Om olika mått under tidig-modern tid, se Witthöft (1986), passim.
54. Utterström (1967), s. 73.
55. Om internationella mått, se Harald Witthöft (Hrsg.), Die historische Meteorologie in den Wissenschaften (1986).
56. Utterström (1967), s.74–75.
57. GAA, Notariatsarchief, notar Jan Volkaertsz Oli 1665, NA 1543/1. Ordet "wijnkuiper" översätts i modern tid med det franska tonnelier, tunnbindare, men av texten framgår att det handlar om att vara behjälplig med vinhandeln.
58. Ordet "bewassing" har som motsvarighet "blanchissage" på franska, dvs. tvätt(ning), blekning, men kan i vissa fall betyda sockerraffinering.
59. Utterström (1967), s.65.
60. GLA, Göteborgs Drätselkammare, Stadens räkenskaper. Huvudserien 1666, s.475 ff. För Stockholm finns Kungl. Majts förordning förordning från 1658-05-12 om taxan över Tapperian-Accisen, som visar att de som handlade med drycker engros, dvs. i åm, oxhuvud, pipor eller fodertals (1 foder= 2 pipor), var befriade från Tapperian-Accisen. Hagar (1967), s.165.
61. Hagar (1967), s.165f. (½ åm=78,5 l, ½ ankare=19,63 l). Om striderna mellan vingrosshandlarna och vinskänkarna i Stockholm på 1700-talet i fråga om rätten att sälja i mindre kvantiteter, se Hagar (1967), s.165ff. Om liknande strider ägt rum i Göteborg under 1700-talet, vet vi inte för närvarande.
62. Lind (1923), Tabell 1.
63. Dalhede (1992), s.25ff, 54ff.
64. Utterström (1967), s.75.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Landsarkivet i Göteborg (GLA)	Oli 1665, NA 1543/1.
Göteborgs Drätselkammare, Stadens räkenskaper. Huvudserien	Ondertrouw
Göteborgs stads kyrkoarkiv, Christine Tyska församling, Kyrkobok	Kammararkivet, Stockholm
Enskilda samlingar	Tull och accis, vol. 432
Ekmaniska Släktarkivet C:2	Dalhedes Privatarkiv, Göteborg
Gemeente Archief Amsterdam (GAA)	Dalhede, Christina, Viner, Kvinnor, Kapital – En 1600-talshandel med potential? Manuskript 2002.
Notariatsarchief, notar Jan Volkaertsz	

LITTERATUR

- Alexandersson, Karolina (2001), Vinskänks-societeten ca 1800–1849. En monopol-situation under första hälften av 1800-talet (i: *Spiritus*. Skriftserie från Vin & Sprithistoriska museet. Årgång 2001, s.65–101), Stockholm. ISSN 1404-465X.
- Andersson-Palm, Lennart (1991), Priser i Västsverige 1551–1720 (i: Jansson, Arne, Andersson-Palm, Lennart och Söderberg, Johan, *Dagligt bröd i onda tider. Priser och löner i Stockholm och Västsverige 1500–1770*, Stockholm-Göteborg, s.88–184). ISSN 0284-768X. ISBN 91-88162-10-9.
- Boëthius, Bertil - Heckscher, Eli F. (1918), *Svensk handelsstatistik 1637–1737*, Stockholm.
- Braudel, Ferdinand (1985), *Civilization and Capitalism: 15th–18th. Century. Volume 1. The Structures of Everyday Life*, Fontana Press, London 1985 (franskt original, Paris 1979). Fontana Paperbacks. ISBN 0-00-686077-X.
- Braudel, Ferdinand (1985), *Civilization and Capitalism: 15th–18th. Century. Volume II. The Wheels of Commerce*, Fontana Press, London (franskt original, Paris 1979). Fontana Paperbacks. ISBN 0-00-686078-8.
- Carlsson, Albert W. (1977), *Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna*, Stockholm: LTs förlag.
- Dahlgren, E.W. (1920), *Åtten De Geer. Stamtaflor öfver samliga dess grenar från äldsta till närvarande tid*, Uppsala.
- Dahlgren, E.W. (1923), *Louis De Geer. Hans lif och verk 1587–1652*, Uppsala.
- Dahlgren, E.W. (1934), *Louis De Geers brev och affärshandlingar 1614–1652*. (Historiska Handlingar del 29), Stockholm.
- Dalhede, Christina (1992), *Zum europäischen Ochsenhandel: das Beispiel Augsburg 1560 und 1578*, Scripta Mercaturae Verlag, Am roten Berg 5-9, St. Katharinen. ISBN 3-928134-69-8.
- Dalhede, Christina (1993), Handelsman med invandrarbakgrund i 1700-talets Salviigränd. En fallstudie i sociala flätverk (i: *Person-Historisk Tidskrift* 1993: 1-2, s.44–62). ISSN 0031-5699.
- Dalhede, Christina (2001), *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 1. Resor och resande i internationella förbindelser och kulturella intressen. Augsburg, Antwerpen, Lübeck, Göteborg och Arboga*, Warne Förlag, Partille. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutitionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet nr 81). ISSN 1403-2864. ISBN 91-86425-04-08.
- Dalhede, Christina (2001), *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 2. Resor och resande i internationella förbindelser och kulturella intressen. Augsburg, Antwerpen, Lübeck, Göteborg och Arboga*, Warne Förlag, Partille. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutitionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet nr 82). ISSN 1403-2864. ISBN 91-86425-04-08.
- Dalhede, Christina (2001), *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 3. Resor och resande i internationella förbindelser och kulturella intressen. Augsburg, Antwerpen, Lübeck, Göteborg och Arboga*, Warne Förlag, Partille. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutitionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet nr 83). CD-rom. ISSN 1403-2864, ISBN 91-86425-19-6
- Gelder, H. Enno van, *De nederlandse munten*. Het Spectrum N.V. Utrecht/Antwerpen. Aula-boeken 213.
- Hagar, Helmut, Stockholms vinhandlare (i: *Guldet i flaskan: Historia kring starka drycker i Sverige, En skrift utgiven av Aktiebolaget Vin & Spritcentralen till femtioårsjubiléet 1967*. Under redaktion av Wilhelm Odelberg, s.146–184), Stockholm.

- Heckscher, Eli F. (1936), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Före Frihetstiden*, 1:2, Stockholm. ISSN 1403-2864. ISBN 91-86425-04-08.
- Jansson, Arne och Söderberg, Johan (1991), Priser och löner i Stockholm 1600–1719 (i: Jansson, Arne, Andersson-Palm, Lennart och Söderberg, Johan (1991), *Dagligt bröd i onda tider. Priser och löner i Stockholm och Västsverige 1500–1770*, Stockholm-Göteborg, s.88–184). ISSN 0284-768X. ISBN 91-88162-10-9.
- Kuuse, Jan (1996), *Ekman – ett handelshus 1802–1906*, Göteborg. Ekman & Co AB. ISBN 91-630-5079-X.
- Kuuse, Jan (1999), *Den osynliga länken. Handelshusen i Göteborg under 1900-talet, Stockholm*. 1999. Bokförlaget Atlantis AB. ISBN 91-7486-730-X.
- Lagerqvist, Lars-Olof & Nathorst-Böös, Ernst (1985), *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*, LTs förlag, Stockholm. ISBN 91-36-02399-X.
- Lind, Ivan (1923), *Göteborgs handel och sjöfart 1637–1920*. Göteborgs Jubileumspublikationer, Göteborg.
- Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim (1990), *Kleines Lexikon alter schleswig-holsteinscher Gewichte, Maße und Währungseinheiten*. (Nach Vorarbeiten von Franz Böttger und Emil Waschinski neu bearbeitet und erweitert von K.-J. L.-S.), Wachholtz Verlag, Neumünster. ISBN 3 529027138.
- Lübecker Weinhandel...*, se Spies-Hankammer, Elisabeth (Hrsg.)
- Marperger, Jacob Paul (1708), *Das in Natur- und Kunst-Sachen Neueröffnete Kaufmanns-Magazin*, Hamburg.
- Meyer-Stoll, Cornelia (1989), *Die lübeckische Kaufmannschaft des 17. Jahrhunderts unter wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Aspekten* (Europäische Hochschulschriften. Reihe 111. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd./Vol. 399), Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris. ISSN 0531-7320. ISBN 3-631-41905-8.
- Müller, Leos (1998), *The Merchant Houses in Stockholm, c.1640–1800. A comparative Study of Early-Modern entrepreneurial Behavior* (Studia Historica Upsaliensia 188), Uppsala. ISSN 0081-6531. ISBN 91-554-4233-1.
- Pélus, Marie-Louise (1985), *Lübecker Weinhändler im Jahre 1693 und ihr Handel mit Frankreich* (i: *Lübecker Weinhandel*, s.55–62), Lübeck.
- Spies-Hankammer, Elisabeth (Hrsg.) (1985), *Lübecker Weinhandel. Kultur- und wirtschaftsgeschichtliche Studien*. Lübeck. (Veröffentlichungen des Senats der Hansestadt Lübeck, Amt für Kultur. Reihe B. Heft 6), Lübeck.
- Utterström, Gustaf (1966), *Stockholms vinimport samt svenska vinmått och vinacciser under medeltiden* (i: *Historisk Tidskrift* 1966, s. 1–30), Stockholm.
- Utterström, Gustaf (1967), *Från vin till whisky* (i: *Guldet i flaskan: Historia kring starka drycker i Sverige, En skrift utgiven av Aktiebolaget Vin & Spritcentralen till femtioårsjubileet 1967*. Under redaktion av Wilhelm Odelberg, s.36–145), Stockholm.
- Utterström, Gustaf (†) (1985), *Lübeck und der Weinimport in die nordischen Länder von etwa 1300 bis 1600* (i: *Lübecker Weinhandel* s.85–93).
- Witthöft, Harald (Hrsg.) (1986), *Die Historische Meteorologie in den Wissenschaften. Sachüberlieferungen und Geschichte*. Siegener Abhandlungen zur Entwicklung der materiellen Kultur. Hrsg. von Harald Witthöft, Ulf Dirlmeier, Rainer S. Elkar, Gerhard Foquet und Jürgen Reulecke, Bd.3, Scripta Mercaturae Verlag, St. Katharinen. ISBN 3-922661-28-9.